

**ВЕРБАТИВИ-ГУНГАРИЗМИ
В БОЙКІВСЬКИХ І МАРАМОРОСЬКИХ ГОВІРКАХ:
СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНА, СЕМАНТИКО-ГРАМАТИЧНА
Й НАГОЛОСОВА СПВВІДНЕСЕНІСТЬ**

Костянтин Іваночко

Запозичення було й залишається одним із продуктивних шляхів поповнення лексичного складу української мови, що й обумовлює системність його дослідження. Географічні й історичні умови функціонування південно-західних говорів уможливили розширення їх лексичної системи за рахунок запозичень з польської, словацької, чеської, німецької, румунської, угорської та інших мов. Найбільш чутливою виявилася вона до полонізмів, германізмів, романізмів і гунгаризмів (Ткач 2008).

Процес переміщення угорських племен на слов'янські землі не міг відбутися без мовних взаємовпливів. Українська мова, як і сусідні слов'янські, багато століть “постачала” угорську великою кількістю понять, що були відсутні в тій. До десяти відсотків запозичень угорська мова завдячує саме слов'янським. Правда, угорська мала неабиякий вплив і на карпатські українські говори – марамороські, бойківські, лемківські. Співжиття українців, особливо закарпатських, з угорцями впродовж багатьох віків уможливлювало міжмовну інтерференцію мешканців Закарпаття, як і сусідніх регіонів Угорщини.

Превалююча більшість гунгаризмів проникала до українських говорів завдяки безпосереднім контактам мовців, частина з них – через посередництво румунських, словацьких, рідше – польських діалектоносіїв. Офіційні державні документи, військові розпорядження, як і перекладна література, також належать до джерел їх запозичення.

Проблемі українсько-угорських міжмовних стосунків вже понад півтора століття присвячують свої дослідження багато українських (Німчук 1963; Орос 1963; Дзензелівський 1966; Лизанец 1976, Лизанець 1976; Ковтюк 2007; Ковач 2009) та угорських науковців (Дэже 1958, 1961; Балецкий 1961, 1963; Мокань 1962, 1977; Удвари 1997; Csorey 1881). На думку Л. Деже, середина XIII століття – кінець XVI є початком проникнення гунгаризмів в українські говори, хоча

українські пам'ятки до XV століття угорських запозичень не засвідчують.

Предметом наукових осягів лінгвістів були: впливи угорської мови на українські говори Закарпаття (Балецкий 1958, 1961, 1963; Дзендзелівський 1966; Лизанец 1976; Ковач 2009) та Угорщини (Балецкий 1958); гунгаризми в лексичній структурі закарпатських писемних пам'яток XVI–XVIII століть (Дэже 1961; Дзендзелівський 1966); продуктивність лексико-семантичної деривації (Мокань 1962; Олексієнко 1976); вплив української мови на закарпатські угорські говори (Фодо 1973; Lizanec 1973), а також на лексику угорської мови (Udvari 1997); гунгаризми у творчості закарпатських, буковинських та галицьких письменників (Лизанець 1964, 1965а, 1965б, 1966; Удвари 1997; Барань 2009, 2010).

У процесі адаптації запозичень у мові-рецепторі більшість дослідників виокремлює три аспекти – фонетичний, морфологічний й семантичний (Муромцева 1985). У говірках запозичені деривати зазнають впливу внутрішньоговіркових законів – субституції звуків, що зумовлює зміну їх фонетичної структури, як і графемного відтворення, та адаптацію граматичних форм. Суть семантичного ж освоєння полягає в становленні лексичного значення іншомовного слова в новому мовному середовищі (Олексієнко 1976: 60). Хоча слово чи словосполука переважно запозичується з тим значенням, з яким воно функціонує в мові-джерелі, однак у процесі запозичення, при збереженні вихідного значення, вони можуть зазнавати змін.

У граматичній системі будь-якої мови особливе місце відводиться дієслову, що, номінуючи процеси й стани, являє собою єдність лексико-семантичних, семантико-граматичних, фонетичних, дериваційних та акцентуаційних особливостей. Осягнення їх сутності відбувається через поглиблення мовленнєвої компетенції носіїв мови. Перераховані вище ознаки вербативів, крім наголосових, неодноразово ставали предметом лінгвістичних студій. Їх акцентна система під сучасну пору перебуває в процесі становлення. Дослідження ж акцентуаційних особливостей запозичених дієслів належать до найменш актуалізованих, що й зумовило вибір проблеми.

У процесі історичного розвитку української мови етимологічно відмінні дієслівні словоформи набували не тільки узагальненої частиномовної семантики, але й спільних акцентуаційних особливостей, зу-

мовлюваних співвіднесеністю мотивувальної й похідної основ, фонетичними й дериваційними процесами, семантичною навантаженістю відповідних морфем та ін. Оскільки аналогія є присутньою ознакою більшості систем, у тому числі й мовної, то акцентна система дієслова як метаграматичного розряду мовних одиниць її також не позбавлена.

Інфінітивні форми вербативів-автохтонів характеризуються суфіксами класу основи *-а-*, *-ва-*, *-ува-*, *-и-*, *-і-*, *-ну-*, *-ø-* (нульовий суфікс), що виступають морфологічними маркерами відповідних структурних класів. З наголосового аспекту всі суфіксальні дієслова південно-західного наріччя, як і сучасної української літературної мови, поділяються на сім акцентних типів – кореневий, суфіксальний, суфіксально-кореневий, два суфіксально-флексійні, коренево-флексійний і рухомий у межах суфіксальної морфеми (Винницький 2002: 347).

Більшість вербативів-гунгаризмів у досліджуваних говірках має похідні основи та семантичну співвіднесеність з мотивувальними дериватами. Невелика частина зберігає вихідне значення. Окремі дієслова, при збереженні вихідного значення, засвідчують розширення семантичної структури. Наголосові особливості вербативів-гунгаризмів означених говірок, у зіставленні із семантико-граматичними й лексико-семантичними, становлять мету розвідки. Її реалізація передбачає: виявлення співвіднесеності акцентуації із семантико-граматичними й дериваційно-структурними особливостями; потвердження впливу наголосової аналогії дієслів-автохтонів на становлення акцентуації запозичень з угорської мови; простеження співвіднесеності акцентуації покликаних утворень з їх мотивувальними дериватами в мові-основі; виявлення наголосових тенденцій в утвореннях означеного типу. Наукова новизна роботи: вперше в українському мовознавстві проаналізовано акцентуацію дієслів-гунгаризмів. У корпусі запозичень усі типи наголосу, крім рухомого, виявилися мало- і навіть непродуктивними.

Дієслова з кореневою акцентуацією мають суфікси основи *-а-*, *-и-*, що виступають маркерами третього й дев'ятого структурних класів. Незважаючи на те що укладачі відповідних лексикографічних джерел співвідносять означені вербативи з гунгаризмами, однак їх етимологія залишається непрозорою: *гайдати*, *айу*, *аш* (*айеш*) 'пусто

говорити'. Пор. угор. * *gajdolni* 'горланити, кричати' (СЗГ: 56); *gáйда-ти* 'грати на флейті' (Угор.) (СУМ: I, 265); [*gáйда*¹] 'флейта', [*гайда*¹] 'пастуша дудка; волинка; сопілка', [*гайдап*] 'гравець на гайді', [*гайду́н*] 'т.с.' (Мо), [*gáйдати*] 'грати на флейті', [*гайдува́ти*] 'грати на волинці'; – п. *gajda*, мн. *gajdy* 'волинка', ч. *kejdu*, слц. *gajdy*, болг. *gáйда*, схв. *gáйде*, слн. *gáйда* 'т.с.'; – запозичення з турецької мови через посередництво південнослов'янських і румунської (рум. *gájdă* 'т.с. '); тур. *gajda* 'т.с.', можливо, походить від ар. *gajta* 'т.с.' або з ібер. мов. (ЕСУМ: I, 452). Наступний вербатив-ономатоп М. Онишкевич співвідносить із субстантивом-гунгаризмом. Однак коренева його акцентуація, як і кінцевий кореневий консонант (-к- – маркер ітеративної семантики), свідчать про закоріненість його у праслов'янський ґрунт, що потверджують деривати-автохтони (*гáвкати*, *бéкати*, *му́кати*, *кво́кати*, *кря́кати*, *куві́кати*, *кукури́кати*): *пу́лькати* (про індиків) 'пулькати; видавати звуки'. Пор. уг. *pulyka* 'індик' (СБГ: II, 161); *пу́лькати* (МНС: 788). До того ж, аналіз ілюстративного матеріалу *Етимологічного словника української мови* уможливив припущення щодо його трансформації в угорську мову з української: [*пуль*] 'вигук для підкликання індиків, курчат, гусенят', [*пулю́кати*] 'кричати (про індика)', [*пу́лькати*] 'кричати пуль-пуль, квоктати'; – не зовсім ясне; можливо, псл. **pul-* (**rij-*) звуконаслідувального характеру (пор. р. *пы́ля* 'вигук для підкликання індиків', *пырь-пырь* 'т.с. '); думки про походження іменників *пуля́*, *пуля́ш*, *пу́лька*, *пу́льок*, *пу́льча́* від рум. *puí-să* 'курочка' або від уг. *pulyka*, *pujka* 'індичка' менш переконливі, якщо врахувати поширення цих слів; заслуговує на увагу зіставлення з лат. *pullus* 'дитинча, молода тварина, курча' (ЕСУМ: IV, 631).

Коренева акцентуація в бойківських говірках властива ще кільком відсубстантивним гунгаризмам, що, характеризуючись означенням суфіксом основи, становлять регіональні утворення: *кунтати*: 1. 'робити що-небудь, аби не сидіти даром'; 2. 'поратися; крутитися біля хати'. Пор. уг. *kontár* (СБГ: I, 395); *нафузатися* 'нажертися'. Пор. ще *набéбратиса*, *натока́нитися*, *нашелегатися*. Пор. уг. *füz* (там само, 479).

У досліджуваних говірках зафіксований відсубстантивний вербатив з префіксальним його дериватом, якому властива семантика стану, згадуваний тематичний суфікс, наголошеність другого складу

* Розшифровку скорочень див. у процитованих словниках.

(співвідносного із субстантивним афіксом) кореневої морфеми: *betégati*, *ájú*, *ájesh* ‘хворіти’. Див. ще *боліти 2*, *слабушковати* (СЗГ: 23); *béteg* ‘запах від м’яса, падали і т. ін.’ (СГЦБ: 29); *betéga* ‘бетюг’ (МНС: 25); *набетежитися* ‘забруднитися’. Пор. уг. *beteg* ‘хворий’, рум. *betegi* ‘калічити – Ред.’ (СБГ: I, 460); *бетéжний* (МНС: 25); *забетéгнути* ‘підупасти в силі’. Пор. уг. *beteg* ‘хворий – Ред.’ (СБГ: I, 259); [*betéga*] ‘хвороба; нікудишня людина’, [*betegóta*] ‘нездара’, [*betjóz*] ‘слабість’ (ВеУг), [*бетюжний*] ‘хворий’, [*betegáti*] ‘хворіти’ (ВеУг), ст. *бетежь*, *бетюж*, *бетъжь* (XVII ст.), *бетюжь* (XVIII ст.), *бетежньий* (XVI ст.), *бетъжньий* (XVIII ст.); слц. *be’ah*, схв. *béteg*, слн. *béteg*; – запозичення з угорської мови (ЕСУМ: I, 178).

Кореневий тип акцентуації в досліджуваних говірках також репрезентований малочисельною групою вербативних регіоналізмів із суфіксом основи *-и-* дев’ятого структурного класу, морфемна будова яких характеризується субстантивними суфіксами: *бóхтерити*, *р’у*, *риш* ‘виконувати функції посильного сільської управи’ (СЗГ: 30), *бóхтер* ‘посильний сільської управи’. Пор. угор. *bakter* ‘нічний сторож’ (там само); *тóзянити* [*tóz’aniti*], *н’у*, *ниш* ‘смітити’ (там само, 58); *тоз* [*тоз(с)*], *тóзу* ‘бур’ян свіжий або висушений’. Пор. угор. *gaz* ‘т.с.’. Див. ще *дудва́ 1* (там само); *оралити* ‘пасти коней’. Ще: *ораль*. Пор. уг. *ór-allás* ‘несення караулу – Ред.’ (СБГ: II, 23).

Суфіксальний тип акцентуації, порівняно з кореневим, серед вербативів-запозичень з угорської мови потверджує дещо вищий ступінь продуктивності. Утворення означеного типу належать до відсубстантивних чи відад’єктивних, морфемні структури яких характеризуються тими ж суфіксами основи (*-а-* та *-и-*).

Так, у марамороській говірці зафіксований відад’єктивний гунгаризм із суфіксом *-а-* (третього структурного класу). Набуття ж семи довготривалості процесу убезпечило йому суфіксальну акцентуацію. Незважаючи на новітність деривації, його презенсна форма другої особи однини, за аналогією до автохтонних вербативів з тотожною структурою, зазнала усічення основи, як і відтягнення наголосу на корінь: *кір’яти* [*кір’áti*], *р’ájú*, *кір’аш* (*р’ájesh*) ‘гнати’ (СЗГ: 143); *кір’итув* ‘громадський польовий сторож’. Пор. угор. *kerülő* ‘обхідний’ (там само).

Хоча оноματοпоетичність семантики вербативів уповільнює їх трансформацію в інші мови, проте в локальній марамороській говірці

мають місце поодинокі відзвуківі гунгаризми з тематичним суфіксом *-а*- третього структурного класу. За аналогією до власне українських вони характеризуються графемою довготривалості процесу й відмінною від мотивувального субстантива суфіксальною акцентуацією, що виступає дериваційною складовою. Презенсні ж їх форми другої й третьої особи однини, за аналогією до власне карпатських автохтонів-дериватів, відзначаються морфологічною (повнотою й усіченістю) й наголосовою варіантністю (суфіксальною й кореневою). Повні форми потверджують суфіксальну акцентуацію, усічені ж – відтягнення наголосу на кореневу морфему: *то́мба́ти*, *-ба́йу*, *-то́мбаи* (*ба́йеш*) ‘застібати гудзики’. Див. ще *капча́ти* 1, *шпунка́ти*, *щунка́ти* (СЗГ: 58), *то́мба*, угор. *gomb* ‘гудзик’ (там само), *то́мба́тися* [*то́мба́тис’а*], *-ба́йус’а*, *-то́мбас’а* (*то́мба́йес’а*) ‘застібатися’: див. ще *шпунка́тися*, *щунка́тися* (там само). Аналіз ілюстративного матеріалу ЕСУМ виявляє закріплення наголосу за суфіксом основи в покликуваних вербативах досліджуваної говірки, що мотивується або недоглядом автора покликуваного лексикографічного джерела, або аналогією до наголошування їх відповідників у словацькій мові, яка стала посередницею при запозиченні: *то́мба* ‘гудзик’, [*то́мбатися*] ‘гратися в гудзики’ (УЛГ), [*за-то́мбати*] ‘застібнути гудзики’ (УЛГ), [*розто́мбати*] ‘розстібнути гудзики’ (УЛГ); – ч. (мор.) [*bombík, bumbík, bumbílek*], слц. *gomba, gombík, gombička*, схв. [*го́мба*], слн. [*gomb*] ‘т.с.’; – очевидно, через словацьке посередництво запозичене з угорської мови; угор. *gomb* ‘т.с.’ е, мабуть, звуконаслідувальне утворення (ЕСУМ: I, 557).

У марамороській говірці, як і гуцульських говірках та галицькому літературному стандарті, зафіксований відсубстантивний вербатив-гунгаризм з постфіксальним дериватом того ж таки, третього класу із семантикою довготривалості процесу й суфіксальною акцентуацією: *терьха́ти* [*тир’ха́ти*], *ха́йу*, *тир’хаи* (*ха́йеш*) ‘те саме, що *грузити*’ (СЗГ: 350); *терьха́тися* [*тир’ха́тис’а*], *ха́йус’а*, *тир’хас’а* (*ха́йес’а*) ‘те саме, що *грузитися*’ (там само); *терьха́ти*: 1. ‘вантажити, в’ючити коня’; 2. перен., зневажл. ‘жадібно їсти’ (СГГ: 184); *тир’ха́ти* ‘вантажити; в’ючити’ (МСГГ: 190); *терьха́ти* ‘(коня) нав’ючувати’ (МНС: 960).

Бойківські говірки та обидва літературні стандарти української мови в наведеному вербативі засвідчують поглиблення метафоричних процесів, дериваційним маркером яких виступають чергування коре-

невого сонанта (-e-/i-) й зміна акцентного типу (із суфіксального на кореневий): *тірхати* '(солону) ворухити' (СБГ: II, 289); *розтірхати*: 1. '(солону, сіно) розворухити', 2. '(волосся) розкуйовдити' (там само, II, 188); *тірхати*¹ 'терхати' (МНС: 964), *тірхати*² 'розкидати' (там само); *тірхати*, -хаю. -еши 'робити безпорядок, розкидувати (Зн. Верхр.)' (СУМ: IV, 262); *терхати* 'нав'ючувати (Нед.)', *тірхати* 'розкидати', *втерхати* (коня), *отерхати* 'нав'ючити (Нед.)', *розтірхати* 'розв'ючити (Нед.)'; пол. *terch* 'продовольство'; – запоз. з угор. (частково через посередництво рум. *terch* 'вантаж, тягар, багаж, барахло') (ЕСУМ: V, 559). Мабуть, джерельність бази ілюстративного матеріалу *Словаря української мови* за редакцією Б. Грінченка унеможливила їх нормативність у сучасній українській літературній мові.

Більшість дієслів-гунгаризмів із суфіксальним типом акцентуації становлять деривати дев'ятого класу, морфемні структури яких характеризуються тематичним суфіксом -и- та низкою субстантивних (-ан-, -ас-, -аш-, -ір-, -яр-, -ож-, -он-, -о(у)р-, -ет-, -е(и)н-, -ов-). З погляду лексико-семантичного й семантико-граматичного вони виявляють стану, рідше процесуальну, семантику, семи довготривалості чи незавершеності, а зі структурного й акцентуаційного – наголошеність іменних суфіксів. Незважаючи на час трансформації чи ареал поширення, усі вони не стали набутком сучасної української літературної мови, як і предметом етимологічного аналізу, а залишилися регіоналізмами. Через обмеженість обсягу статті наводимо тільки декілька утворень, а решту залишаємо на майбутнє: *босоркánити*, -н'у, -ниш 'займатися чаклунством' (СЗГ: 29); *босоркánя* [*босоркán'a*], -і: 1. 'відьма'. Пор. угор. *bosorkányu* 'т.с.'. Див. ще *пóтинка* 1. 2. 'нічний метелик' (там само); *босóрка*: 1. 'жаба'; 2. '*босоркánя* 'ропуха, чарівниця''; 3. 'опириця' (МНС: 41); *вадácити* 'полювати, займатися ловами, мисливством'. Ще *вадác* 1. (СБГ: I, 81); *вадác*, -са: 1. 'мисливець'; 2. 'браконьєр'. Пор. уг. *vadász* (там само); *вадácити*, *дáшу*, *дáсиш*, мисл., заст. 'полювати (на звіра)' (СЗГ: 33), *вадác* (МНС: 53); *вадác*, -сá 'мисливець'. Пор. угор. *vadász* 'т.с.' (СЗГ: 33); [*ва́дác*] 'мисливець' (Ж), ст. *вадác* (XVI ст.); – слц. [*vadas*] 'т.с.'; – запозичення з угорської; уг. *vadász* 'мисливець' походить від *vad* 'дичина, дикий', спорідн. з хант. *wont* 'ліс' (ЕСУМ: I, 318); *бетя́риту* [*бет'áриту*], *р'у*, *риш* і *бетярьо́вати*, *р'у́йу*, *р'у́йеш* 'парубкувати з шиком, гонором' (СЗГ: 23); *бетя́р* [*бет'ар*], -а: 1. 'гарний, високий, сильний парубок,

до якого липнуть дівчата і який поводить ся гоноровито'; 2. 'зірвиголова'. Пор. угор. *betuár* 'т.с.' (там само); *bátyr* 'гультай, розпусник, босяк'. Пор. п. *batiar, baciarz* 'т.с.', уг. *betuár* 'розбійник, хитрий, відважний – Ред.' (СБГ: I, 46); *batárputi, -рю, -риш* 'парубкуючи, гуляти, веселитися з жінками' (СГЦБ: 26).

Єдиний вербатив з тематичним суфіксом *-а-*, що виводиться етимологами з румунської мови, у досліджуваних говірках характеризується акцентуаційною відмінністю (наголошеністю іменного й тематичного суфіксів). Бойківські говірки potwierджують наголос на іменному афіксі, а гуцульські – на суфіксі основи, що мотивується, мабуть, впливом угорської й румунської мов. Отож, наголос може слугувати додатковим маркером його трансформації в говори карпатської групи: *samáрати на що* 'скидатися на щось', 'бути схожим', пор. уг. *szátára* 'для кого-, чого-небудь', рум. *semii* 'приймати когонебудь за іншого' (СБГ: II, 201); *samáрати* (МНС: 848); *samaráти* (*samanáти*) 'бути схожим; виглядати, видаватися': *Самарáло на к'ішк'і плóви, áле віпогодилос'і* (СГГ: 167); *samanáти* 'бути схожим (нед.)', *samáрати* 'бути схожим, подібним, скидатися (на кого, що)', *посамánити* 'переплутати, прийняти одне за інше' (Куз.); – запоз. з рум. *semāná* 'бути схожим', *samara* 'т.с.' (ЕСУМ: V, 71).

У досліджуваних говірках, як й інших діалектних утвореннях південно-західного наріччя, найвищий ступінь дериваційної продуктивності характерний для вербативів-гунгаризмів з рухомим типом акцентуації. Означені деривати, належачи до першого структурного класу, в інфінітивній формі характеризуються наголошеністю другого складу суфікса класу основи *-у(о)ва-*, що в презенсі зазнає усичення, зумовлюючи відтягнення наголосу на його перший склад. Акцентуаційний малюнок означених дієслів сформувався під впливом аналогії до наголошування вербативів-автохтонів з тотожним суфіксом класу основи, абсолютно відрізняючись від їх мотивувальних дериватів в угорській мові. Превалююча більшість з них є регіоналізмами, і лише невеликий відсоток репрезентує обидва досліджувані говори: *безува́тисся*: 1. 'могти, бути в силі'; 2. 'мати відвагу, сміливість'. Пор. рум. *bizui* 'покладатися, відважуватися – Ред.', уг. *bízni* 'довіряти, доручати, покладатися – Ред.' (СБГ: I, 48); *бізовáти, -зуйу, -зуйеш* 'покладатися на кого-небудь, довіряти': *Йа на т'а бізуйу йсе д'іло*. Пор. угор. *bízik* 'т.с.' (СЗГ: 25); *бізовáтисся* [*бізовáтис'а*], *-зуйус'а, -зуйес'а*:

1. 'бути впевненим у чому-небудь'. *А женіх не бізовавс'а перенести молодиц'у через пѣтук*; 2. 'відчувати безкарність за провину, нахабніти': *Тот чулувік рѣбит, шчо хѣче, бо бізуйес'а*. Пор. угор. *bizik* 'т.с.' (там само); *бірувати* 'намагатися'. Пор. уг. *bír* 'витримувати, могли, володіти' (СБГ: I, 57); *забірувати* і *забірувати*: 1. 'перемогти, осилити'; 2. 'з трудом завантажити'. Пор. уг. *bírni* 'витримувати, могли – Ред.' (там само, I, 259); *біровати*, *-руйу*, *-руйеш* 'могли, бути спроможним, витримувати': *Кобьім так біровав, йак гѣден* (жарт). Пор. угор. *vig* 'т.с.' (СЗГ: 25); *біроватися*, [*біроватис'а*], *-руйуса*, *-руйес:а* 'мати сили': *Йа шче, хвала Бѣгу, біруйус'а* (там само); [*бірувати*] 'могли, бути спроможним (Ж), намагатися (О)', ст. *бировати* 'володіти, рядити (XVIII ст.)'; – запозич. з угорської; походження уг. *bír* 'володіти, могли' остаточно не з'ясоване. (ЕСУМ: I, 201). Детальніше – в перспективі.

Морфологічна варіантність деяких гунгаризмів у бойківських говірках може засвідчувати різний ступінь дериваційної адаптації їх мотивувальних основ чи різні шляхи трансформації, що надалі забезпечило їх семантико-стилістичну диференціацію. Для деривата з тематичним суфіксом *-и-* характерна збереженість суфіксальної акцентуації мотивувального субстантива, а для вербатива з афіксом *-ува-* – рухома: *батярити*, *-рю*, *-риш* 'парубкуючи, гуляти, веселитися з жінками' (СГЦБ: 26); *збатярити* 'розволочити; здеморалізувати' (СБГ: I, 295) і *батярувати* 'гультяювати', 'жити розпусно'. Ще *батяр* 'гультяй, розпусник' (Пор. п. *batiar*, *baciare* 'т.с.', уг. *betyár* 'розбійник; хитрий, відважний – Ред.') (там само, I, 46); *бетярьовати*, див. *бетярити* (СЗГ: 23), [*бетяр*] 'волоцюга, розбійник', [*батяр*, *бацяр*] 'т.с.' (О), [*бетярчук*, *батярня* (зб.), *батярний* (О), *батярувати* (О)]; – п. [*baciarz*], 'підліток, волоцюга', [*batiar*, *buciár*] 'т.с.', ч. діал., слц. *bet'ár* 'пройдисвіт, розбійник', болг. *бекярин*, *бекяр* 'холостяк, бобиль', м. *бекар* 'холостяк, гультяй', схв. *бећар* 'т.с.'; – в українську і західнослов'янські мови запозичено через посередництво уг. *betyár* 'нероба, волоцюга, розбійник' з болгарської або сербської мови, де це слово походить від тур. *bekâr* 'холостий', що зводиться до перс. *bīkār* (*bīkār*) 'без заняття' (ЕСУМ: I, 178).

У покликуваних говірках засвідчується ще декілька однокорених вербативів, що з формально-структурного аспекту вирізняються тематичними суфіксами *-и(i)-/-(о)ва-* та постфіксом *-ся*, як і наголосовими типами. Відсутність субстантивного афікса у вербативі з

першим суфіксом, що належить до дев'ятого класу, потверджує в ньому суфіксально-флексійне наголошування, а деривати з другим суфіксом, за аналогією до наголошування дієслів-автохтонів з тотожною морфемою, характеризуються рухомою акцентуацією: *сохті́ти* 'доглядати' – у Кміта (2007) *сохтіти*. Ще: *сохтувати* 2. Пор. уг. *szoktatni* (СБГ: II, 239) і *сохтува́ти* і *сохтова́ти*: 1. що 'призводитьи (до чогось)'; 2. за кого 'готувати'; 3. 'спішити' (там само); *сохтува́тися*, *-това́тися* на кого, що 'дбати про когось, про щось'. Пор. уг. *szoktat* 'привчати. – Ред.' (там само); [*сохтува́ти*] 'звикати (ВеУг), поспішати', [*сохтува́ти*] 'поспішати', [*сохті́вний*] 'вправний, звичний до роботи' (ВеУг), [*сохті́вний*] 'здатний, придатний', [*присохтува́ти*] 'пристосувати' (Нед.); – видозмінене запозичення з угорської; уг. *szokni* 'звикати, мати звичку', *szokikni* 'привчатися до чогось; мати звичай', *szoktatni* 'привчати до чого-небудь' (ЕСУМ: V, 363).

Оскільки *Словник бойківських говірок* М. Онишкевича репрезентує класичність лексикографічного джерела, у якому охоплено матеріал різних історичних періодів, то зрозуміло, що вербативи-гунгаризми бойківських говірок частіше ставали предметом етимологічного аналізу: *банітува́ти* 'тужити, плакати': *Д'івчина бан'іту́є, бо лишилася сиротом без матері*. Ще *банува́ти* 1. Пор. уг. *bánni*, *bánat* (СБГ: I, 43); *банова́ти*, *-нува́ти*: 1. 'тужити'. Ще: *банітува́ти* 2. '(лише про корову) тужити' (там само); *збане́това́ти* 'захворіти, занедужати'. Пор. уг. *banítani* 'паралізувати – Ред.' (там само, I, 295); [*банува́ти*] 'тужити; нидіти', [*банітува́ти*] 'тужити, плакати' (О), [*банá*] (Ж), [*баналі́вий*] (Ж), [*банá*] 'сумно, шкода, страшно', ст. *бановати* (XV ст.); – п. [*bantować*], ч. [*bantovati*] 'шкодувати, тужити', слц. *banovati*, болг. [*банувам*] 'т.с.'; – запозичення з угорської; уг. *bán* 'шкодувати, каятись', *bánat* 'сум, туга, горе' етимологічно неясні (ЕСУМ: I, 135) і под.

Більшість вербативів з реляційним суфіксом *-ува-*, що не стали предметом дослідження українських етимологів, належать до новітніх марамороських регіоналізмів: *байло́вати*, *-лу́йу*, *-лу́йеш*, заст. 'пробувати, намагатися'. Пор. угор. *bajlódik* 'т.с.'. Див. ще *провбалова́ти*, *провбова́ти* (СЗГ: 20); *банова́ти*, *-йу́у*, *-ну́йеш* 'жаліти, сумувати, тужити за чим-небудь'. Пор. угор. *bánni*, *bánkódni* 'т.с.' (там само); *біци́льова́тися* [*біцгль'ова́тис'а*], *-л'у́йус'а*, *-л'у́йес'а* 'кататися на велосипеді' (там само, 26), угор. *bicikli* 'велосипед' (там само); *бурколова́ти*,

-*кулуйу*, -*кулуйеш* ‘мостити дорогу, двір і под. камінням’. Пор. угор. *burkol* ‘т.с.’ (там само, 32); *гайтовати*, -*туйу*, -*туйеш* ‘гнати птицю, коней і под., а також наганяти на мисливців звіра на полюванні’. Пор. угор. *hajt* ‘т.с.’ (там само, 44); *ковдовати* [*кѳедовати*], -*дуйу*, -*дуйеш* ‘жебракувати’. Пор. угор. *koldul* ‘т.с.’ (там само, 146); *фуйтувати* ‘мучити, допикати’. Ще *фунтувати*. Пор. уг. *fojtani* ‘задушувати. – ред.’ (СБГ: II, 334).

Невелика група відсубстантивних, як і девербативних, утворень-гунгаризмів з тематичним суфіксом -и- дев'ятого структурного класу, за аналогією до українських автохтонів з тотожною морфемною структурою й процесуальною семантикою, характеризується суфіксально-флексійною акцентуацією, що також становить малопродуктивний тип, який завдячує зумовленості похідних дериватів.

Фонетико-морфологічна чи наголосова варіантність в інших вербативах виступає маркером різночасової трансформації в марамо-роській говірці, як і регіональності характеру. А набуття ними суфіксально-флексійної акцентуації убезпечило першому результативність процесу, а другому – конотативну забарвленість станової семантики: *галадіти*, *ажу*, *діи*: 1. ‘минути’; 2. ‘відійти, від’їхати’. Пор. угор. *halad* ‘їти, їхати, рухатися, прогресувати’ (СЗГ: 44); *кивілнітися* [*ки(і)-вілнітис’а*], *н’ус’а*, *ніс’а* ‘бути гордовитим’. Пор. *кивілній* ‘гордовитий’, угор. *kevély* ‘т.с.’ (там само, 141).

Фонетична ж варіантність іншого гунгаризму може слугувати потвердженням різновекторності й різночасовості його проникнення в бойківські говірки, що й уможливило їх наголосову відмінність (суфіксально-флексійну й суфіксальну акцентуацію): *каландіти*, *каланіти* ‘бідувати’. Пор. уг. *kaland* ‘пригода, авантюра’ (СБГ: I, 335); *каландрити*, -*рю*, -*риш* ‘бідувати’ (СГЦБ: 199); [*каладник*] ‘безпорадна людина; ідіот’ (Ж), [*каланник*] ‘бідняк’, [*каланити*] ‘бідувати’ (Я), [*каландіти*] ‘т.с.’; – р. [*каландá*] ‘багатство’, [*каландіть*] ‘економити’; – неясне, можливо (принаймні в частині форм), пов’язане з [*кандіти*] ‘економити, жити з розрахунком’ (пор.) (ЕСУМ: II, 346).

Етимологічний аналіз вербатива *фурдиліти*, що характеризується процесуальною семантикою й належить до того ж структурного класу, уможливив виявлення зворотного процесу – трансформацію деривата з бойківських говірок в угорську мову, незважаючи на співвіднесеність (редакційною колегією *Словника бойківських говірок*

М. Онишкевича) його з гунгаризмом. А відмінність у наголошуванні покликуваного дієслова й мотивувального субстантива (відповідно суфіксально-флексійна й суфіксальна) може завдячувати набуттю семантичною структурою першого з них семи посилення інтенсивності процесу: *фурдиліти* 'сильно віяти, дути'. Ще: *фукати*. Пор. уг. *furdalni* 'крутити, сверлити – Ред.' (СБГ: II, 335); [*фурделіти*] 'дути, віяти', [*фурдиліти* 'т.с.' (О), *фурдіти* 'т.с.' (Шейк)]; – утворення, що виникло внаслідок експресивної видозміни дієслова *хурделіти*. Див. ще *хурдэлиця* (ЕСУМ: VI, 140).

Отже, запозичення були й залишаються одним із продуктивних шляхів розширення лексичного складу української мови, у тому числі її говорів. Такі деривати проходять складний і довгий шлях адаптації в мові-реципієнті.

У лексико-семантичній системі досліджуваної групи говорів південно-західного наріччя вербативам-гунгаризмам відводиться належне місце. Абсолютна більшість з них характеризується похідністю, продуктивністю лексико-семантичної деривації й семантичною співвіднесеністю з мотивувальними дериватами. Невелика частина зберігає вихідне значення етимона. З фонетичного боку означені деривати характеризуються повною субституцією звуків угорської мови й графемного їх відтворення за допомогою ресурсів говіркових систем. З морфологічного, граматичного й наголосового – адаптацією до лінгвальних особливостей означуваних говорів. Незважаючи на час трансформації та ареалогію, переважна більшість з них так і не стала набутком сучасної української літературної мови, як і предметом етимологічного аналізу, залишившись регіоналізмами.

Результати роботи можуть бути використані при дослідженні акцентуаційних особливостей дієслівних запозичень з інших мов – романізмів, германізмів та слов'янізмів.

ДЖЕРЕЛА

- ЕСУМ – Мельничук, О.С. (гол. ред.), *Етимологічний словник української мови I*–
 Київ: Наукова думка, 1982–.
 Кміт, Ю. 2007, Словник бойківського говору. *Літопис Бойківщини, вип. 2*. Львів,
 179–218.

- МНС – Желехівський, Є. – Недільський, С., *Малоруско-німецький словар I–II*. Мюнхен, 1982.
- СБГ – Онишкевич, М., *Словник бойківських говірок I–II*. Київ: Наукова думка, 1984.
- СГЦБ – Матіїв, М., *Словник говірок центральної Бойківщини*. Київ–Сімферополь: Ната, 2013.
- СЗГ – Сабадош, І., *Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району*. Ужгород: Ліра, 2008.
- СУМ – Грінченко, Б. *Словарь української мови I–IV*. Київ: Вид-во АН УРСР, 1907–1909 (1958–1959).

ЛІТЕРАТУРА

- Балецкий, Э. 1958, Венгерские заимствования в лемковском говоре села Комлошка в Венгрии. *Studia Slavica* 4, 23–46.
- Балецкий, Э. 1961, Венгерское *kert* в закарпатских украинских говорах: Из наблюдений над морфологическим оформлением венгерских имен существительных в закарпатских украинских говорах. *Studia Slavica* 6, 247–265.
- Балецкий, Э. 1963, О некоторых венгерских заимствованиях в украинском языке: Венгерские заимствования в произведениях Н.Л. Устияновича. *Studia Slavica* 9, 337–386.
- Барань, Є. 2009, Лексичні гунгаризми у творах українських письменників Закарпаття. *Українська мова* № 2, 56–69.
- Барань, Є. 2010, Міжмовна інтерференція на Закарпатті: Гунгаризми у творах закарпатських українських письменників. *Діалектологічні студії* № 9, 59 – 67.
- Винницький, В. 2002, *Українська акцентна система: Становлення, розвиток*. Львів: Біблос.
- Дзєндзелівський, Й.О. 1966, Ізгласи угорських лексичних нашарувань в українських говорах Закарпатської області УРСР. В кн.: Жилко, Ф.Т. (відп. ред.), *Українська лінгвістична географія: Збірник статей*. Київ: Наукова думка, 45–75.
- Дэже, Л. 1958, К вопросу о венгерских заимствованиях в закарпатских памятниках XVI–XVIII вв. *Studia Slavica* 4, 71–96.
- Дэже, Л. 1961, К вопросу о венгерских заимствованиях в закарпатских памятниках XVI–XVIII вв. *Studia Slavica* 7, 139–176.
- Ковач, О. 2009, Українські запозичення в угорській мові та проблеми їх виявлення. *Studia Russica* XXIII. Budapest, 101–109.
- Ковтюк, И. 2007, *Украинские заимствования в ужанском венгерском говоре*. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszék.
- Лизанец, П.Н. 1976, *Венгерские заимствования в украинских говорах Закарпаття: Венгерско-украинские межъязыковые связи*. Будапешт: АН Венгрии 1976.
- Лизанец, П.М. 1964, До питання про мадяризми в українській мові: На матеріалі творів О. Кобилянської. В кн.: *Тези доп. та повідом. до наук. конф., присвяч. 100-річчю з дня народження О.Ю. Кобилянської*. Ужгород, 37–48.

- Лизанець, П.М. 1965а, Діалектизми-мадяризми та їх стилістичні функції в романи М. І. Томчания "Жменяки". В кн.: *Тези доп. до XIX наук. конф.: Серія мовознавча*. Ужгород, 71–75.
- Лизанець, П.М. 1965б, Лексичні мадяризми в художніх творах О. Духновича. В кн.: Балега, Ю.І. – Дуденкова, Д.І. та ін. (редкол.), *Літературна та педагогічна спадщина О. Духновича: Тези доп. та повідом. до наук. сесії, присвяченої 100-річчю з дня смерті О. Духновича*. Ужгород 51–55.
- Лизанець, П.М. 1966, Лексичні мадяризми та їх стилістичні функції у новелах М. Томчания: Розвиток української радянської новели. В кн.: *Тези доп. до міжвузівськ. наук. конф.* Ужгород, 106–111.
- Лизанець, П.М. 1976, *Атлас лексичних мадяризмів та їх відповідників в українських говорах Закарпатської області УРСР, ч. III*. Ужгород: УжГУ.
- Мокань, А.А. 1962, Исконные слова в мараморошских украинских говорах Закарпатской области УССР и их синонимы, заимствованные из венгерского языка. *Вестник Ленинградского университета* № 20, Серия истории, языка и литературы 4. Ленинград, 125–135.
- Мокань, А.А. 1977, Лексические хунгаризмы в мараморошских украинских говорах Закарпатской области. *Вопросы финно-угорской филологии* 3. Ленинград, 100–124.
- Муромцева, О.Г. 1985, *Розвиток лексики української літературної мови в другій половині XIX – на початку XX ст.* Харків: ХУ.
- Німчук, В.В. 1963, З іншомовних запозичень у закарпатських верхньонадборжавських говірках. *Дослідження з мовознавства*. Київ, 79–88.
- Олексієнко, С.І. 1976, Про лексико-семантичний розвиток запозичень: На матеріалі східнослов'янських пам'яток. *Мовознавство* № 3, 59–65.
- Орос, В.І. 1963, До питання українсько-угорських мовних взаємозв'язків. В кн.: Серебренников, Б.А. и др. (редкол.), *Тезисы докладов и сообщения к Всесоюзной конференции по вопросам финно-угорского языкознания (сентябрь–октябрь 1963 г.)*. Ужгород: УжГУ, 52–54.
- Ткач, Л. 2008, Соціолінгвістичні аспекти дослідження міжмовних взаємин та шляхи лексичних запозичень в українську мову з румунської та угорської мов. *Науковий вісник Чернівецького університету: Слов'янська філологія* 428–429. Чернівці, 24–32.
- Удвари, И. 1997, Языковое отражение русинско-венгерского сожительства: На основе поэтического тома "Наші співанки". *Studia Slavica* 42, 425–434.
- Фодо, Ш.Л. 1973, К проблеме хронологизации славянских заимствований в венгерских говорах Закарпатья. В кн.: *Симпозиум по проблемам карпатского языкознания (24–26 апреля 1973 г.): Тезисы докладов и сообщений*. Москва: Наука, 60–61.
- Csopey, L. 1881, Magyar szók a rutén nyelvben. *Nyelvtudományi Közlemények* XVI. Budapest, 270–294.
- Lizanec, P. 1973, Ukrán valamint orosz elemek a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban. В кн.: *Симпозиум по проблемам карпатского языкознания (24–26 апреля 1973 г.): Тезисы докладов и сообщений*. Москва: Наука, 51–54.

Udvari, I. 1997, Egy ruszin verseskötet magyar lexikai elemei. In: Máté, É. – Mihalicics, Á. (szerk.), *Könyv Dezső Lászlónak*. Nyíregyháza: Bessenyei György Kiadó, 255–267.